

№ 29. – 69 с. 4. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI [Текст] // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – 358 с. 5. Про правові засади цивільного захисту : Закон України від 24.06.2004 № 1859-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 39. – 59 с. 6. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / [В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1998. – 888 с. 7. Словник синонімів української мови / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина, Н. Є. Лозова, Н. Ю. Мельник]. – К. : Наук. думка, 1999. – Т. 1–2. 8. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т.1–11. 9. Словник української мови : в 20-ти т. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1. – 846 с.

УДК 811.161.2:801.81

Ірина М'ягkota

Львівський державний університет фізичної культури

СИНОНІМИ ТА ВАРІАНТИ У ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

© М'ягkota І. В., 2014

У статті розглянуто проблему синонімії в українській термінології. Проаналізовано синонімічні зв'язки термінів української фольклористики та особливості функціонування* фахових назв, окреслено типи термінологічних синонімів.

Ключові слова: українська мова, термінологія, термінолексика, українська фольклористика, синонім, варіант, класифікація синонімів.

The article is dedicated to the issue of Ukrainian terminology synonymy. Synonymic bonds of folklore study terms as well as peculiarities of professional name functioning have been analyzed and types of terminological synonyms outlined.

Keywords: Ukrainian language, terminology, term lexis, Ukrainian folk study, synonym, variant, synonym classification.

Терміносистема, як і будь-яка мовна система, базується на відношеннях між її елементами. Одним із ключових показників вияву системної організації термінології кожної наукової галузі є парадигматичні відношення, зокрема синонімії.

Загальним питанням синонімії в українській термінології присвятили публікації А. Коваль, І. Кочан, О. Мартиняк. Українські філологи розглядали явище синонімії на матеріалі різних галузевих терміносистем: біологічної (Л. Симоненко), садівничої (Л. Костенко), маркетингової (Д. Шафран), церковної (С. Бібла), судово-медичної (Т. Лепеха), органічної хімії (Н. Цимбал) та інші. На матеріалі термінолексики української фольклористики (ТУФ) явище синонімії ще не було предметом спеціального наукового дослідження. Отже, така проблема є **актуальною** і потребує вивчення.

Мета дослідження – виявлення й аналіз синонімічних зв'язків на матеріалі термінолексики української фольклористики як складової частини лексичної системи мови.

Об'єкт дослідження – термінолексика української фольклористики.

Предмет – синонімічні відношення в термінолексичній цій науковій галузі.

Джерельною базою дослідження слугували словник-довідник про національні скарби усної народної словесності «Українська фольклористика» (Тернопіль, 2008), «Східнослов'янський фольклор: Словник наукової і народної термінології» (Мінськ, 1993).

* функціонування – ред.

Наукова новизна роботи в тому, що вперше комплексно проаналізовано синонімі зв'язки термінів української фольклористики та особливості функціонування фахових назв, окреслено типи термінологічних синонімів.

Автори підручника «Українське термінознавство» про синонімію в термінології говорять як про негативне і надлишкове явище. Таку оцінку пов'язують з однією із найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімів [9, с. 147]. Це цілком закономірно, адже термінна лексика найбільш прагне точності, щоб з кожним спеціальним поняттям співвідносився лише один термін. Популярна думка про синонімію як властивість будь-якої терміносистеми на етапі її становлення, коли відбувається добір найдоцільніших назв на позначення певного нового наукового поняття. Проте дослідження з різних галузей, видання великої кількості термінних словників доводять, що синонімія властива різним галузям на всіх етапах їх розвитку.

Синонімія в загальнолітературній мові є позитивним явищем, оскільки дозволяє уникнути повторень тих самих одиниць у письмовій формі та урізноманітнити мовлення в усній формі. Про синонімію в терміносистемах існують різні погляди та дискусії, але усталеного погляду, позитивного чи негативного, на це явище в термінології досі не існує. Аналізуючи явище синонімії в термінній лексиці, деякі мовознавці наголошують на тому, що синонімія є загальномовним явищем, а тому термінологічну синонімію не варто цілком відривати від синонімії загальнонаціональної мови [12, с. 62]. Немає підстав говорити про синонімію термінів як явище негативне й надлишкове або взагалі її заперечувати, бо на термінну лексику, як на підсистему літературної мови, поширюються закони літературної мови.

Синонімія в термінології має певні відмінності від синонімії в загальноновживаній лексиці, а саме: відсутність експресивності, стилістична диференціація в межах наукового стилю, диференціація за сферами використання та ін. В. Даниленко вказує на те, що особливість термінів-синонімів полягає в тому, що вони порівняно із синонімами загальнолітературної мови мають зовсім іншу природу та інші функції [2, с. 73].

На думку таких дослідників як А. Коваль, Є. Толикіна, А. Д'яков, синоніми в термінолексичі є негативною ознакою, бо перевантажують пам'ять і вимагають додаткових зусиль для засвоєння. Вони рекомендують якнайшвидше вилучити усі синоніми з терміносистем та уніфікувати їх [12, с. 66].

Інші дослідники, зокрема, О. Ахманова, В. Даниленко вважають, що термінні синоніми корисні, бо кожен по-різному розкриває зміст поняття. Тому поряд із загальноновизнаною тезою про те, що синоніми шкідливі для термінології традиційною стала також теза про синонімію як невід'ємну ознаку термінної лексики.

Т. Михайленко зазначає, що «майже всі вітчизняні та зарубіжні мовознавці визнають природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальномовних процесів, проте залишаються дискусійними деякі проблеми: з'ясування меж термінологічної синонімії, визначення критеріїв синонімічності в термінології, роль термінів-синонімів, особливості фіксації синонімічних термінів у словниках» [6, с. 24].

Різноманітність підходів до вивчення синонімії зумовлює використання таких термінів для позначення цього явища: *синонімія, дублетність, варіантність, еквівалентність, синонімічні терміни, синонімі терміни, синонімічні відношення, терміни-синоніми, термінологічні синоніми* тощо. Основними критеріями виділення синонімів є тотожність чи близькість семного складу, а також здатність чи нездатність до взаємозамінності в певному контексті. Таку думку підтримує і Л. Булаховський, зазначаючи, що слова здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, заміняти одне одного без відчуття помітної відмінності в змісті, мають назву синонімів [1, с. 32].

В. Даниленко у своїх працях наголошує на тому, що синонімія в термінології має певні відмінності від синонімії в загальнолітературній мові. Термінні синоніми не виконують стилістичної функції, між ними не існує емоційно-експресивних опозицій.

Синоніми, або терміни зі спільним денотатом, але різною формою вираження, що мають тотожні або майже тотожні значення, у науковій літературі називають *дублетами*. Характерною рисою термінних дублетів є те, що вони співвідносяться з тим самим об'єктом, мають спільний денотат і не

мають жодних семантичних відмінностей. Крім того, ці назви можуть різнитися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [4, с. 32]. З огляду на це дублетами можна називати всі види термінологічних синонімів, а варіанти виділити в окрему групу.

У термінній лексиці мовознавці групують синоніми за різними критеріями. Т. Михайлова пропонує класифікацію за таким типами: 1) абсолютні; 2) відносні; 3) комплексні [7, с. 11].

І. Кочан пропонує класифікацію синонімів, де основним критерієм поділу є особливості структури слів [4, с. 34].

В. Молодець класифікує терміни-синоніми за двома ознаками: за морфологічною або синтаксичною структурою та мовою-джерелом [8, с. 13].

Дослідження термінологіки української фольклористики дало змогу виділити близько 130 термінологічних синонімних об'єднань.

За етимологічною ознакою їх можна поділити на такі групи:

1. «Автохтонний термін – автохтонний термін»: *дражнилки – прозивалки; веснянки – гайвки, гаїлки, маївки, маїлки, гагалівки, ягівки, лаголойки, галя; голосіння – тужіння, плачі; забавлянки – утішки; заплачка – заспів; биліни – старини; бандурист – кобзар; небилиця – нісенітниця, побрехенька* тощо.

2. «Іншомовний термін – український відповідник»: *апотропеї* (грец. префікс аро – відокремлення, заперечення, припинення, tropos – зворот, вислів) – *оберіг; ритуал* (лат. ritualis – обрядовий) – *звичай; автентичний* (грец. authentikos – справжній) – *справжній; русалки* (лат. rosalia – свято поминання померлих) – *нав'ї; антропоморфізм* (грец. antrōpos – людина + morphē – форма) – *людиноподібність*.

3. «Національний термін – чужомовний термін»: *місцевий – локальний* (locus – місце); *народна творчість – фольклор* (англ. folk-loge – народні знання, мудрість).

4. Трапляються і поодинокі приклади синонімічних пар «чужомовний термін – чужомовний термін»: *фабльо* (старофранц. fabliau – байочка, оповіданнячко, від лат. fabula – розповідь, байка) – *фацеція* (лат. facetia – жарт, дотеп).

У термінологіці української фольклористики виділяємо такі модифікації термінологічних синонімічних об'єднань: лексичні, синтаксичні, словотвірні.

Лексичні синоніми – терміни різні за звучанням і написанням, але близькі або тотожні за значенням, наприклад: *вояцький фольклор – армійський фольклор; наймитські пісні – заробітчанські пісні; магія – чаклунство; ліричні пісні – любовні пісні; холостяцькі пісні – парубоцькі пісні; воєнні колядки – лицарські колядки; контактна магія – контагіозна магія; зелені свята – свята Трійці*. Часто в науковому мовленні такі терміни функціують паралельно, а це у свою чергу ускладнює вибір одного з них, як більш вдалого, правильного чи домінантного.

Різновидом термінологічної синонімії є синтаксичні терміни-синоніми, які за структурою залежно від кількості елементів у сполучі поділяємо на такі групи:

1. «Однослівний термін – однослівний термін», де в синонімі відношення вступають:

а) «однослівний термін – термін-юкстапозит»: *меморат – оповідання-спогад*;

б) «термін-юкстапозит – термін-юкстапозит»: *пісні-хроніки – співанки-хроніки*;

в) «однослівний термін – термін-комполит»: *молитви – молитвослови*;

г) «термін-комполит – термін-комполит»: *теріоморфізм – звіроподібність; антропоморфний – людиноподібний; поліваріантність – багатоваріантність*.

2. «Терміносполучення – терміносполучення»: *бродячі сюжети – мандрівні сюжети; фольклористична компаративістика – порівняльна фольклористика; люстральна магія – очисна магія; записування фольклору – фіксація фольклору; ритуал «покладини» – ритуал «комора»*.

У групі «терміносполучення – терміносполучення» фіксуємо: синоніми, що відрізняються першим компонентом, яким виступає препозитивний компонент юкстапозита: *родинно-побутові пісні – сімейно-побутові пісні*; синонімі терміносполучення з юкстапозитом і без нього: *госпо-*

дарсько-вегетаційні гаївки – рослинні гаївки; культово-анімістичні казки – міфологічні казки; сатирично-гумористичні пісні – жартівливі пісні; апотропеїчні ритуали – оберегово-відлякувальні ритуали.

Виявляємо синоніми і на різноструктурних рівнях у різних позиціях:

1. «Однослівний термін – терміносполучення»: *кант* – *духовна пісня*; *наратив* – *оповідальна творчість*; *анекдотист* – *оповідач анекдотів*; *домовик* – *домашній дух*; *речитатив* – *наспівна мова*; *фольклор* – *народна творчість*; *маївки* – *майські пісні*.

2. «Терміносполучення – однослівний термін»: *реінкорпорація у колектив* – *повернення*; *фінальні формули* – *стереотипи*; *жебрацькі пісні* – «*просьбування*», «*жебранки*»; *колискові пісні* – *колисанки*.

У структурі таких синонімних груп спостерігаємо терміносполучення, першим компонентом якого є юкстапозит: *хронотоп* – *часово-просторові зв'язки*.

До синонімного ряду в ТУФ може належати різна кількість фахових слів (назв):

1) два терміни: *заплачка* – *заспів*; *ритуал* – *звичай*; *забавлянки* – *утішки*.

2) три терміни: *пісні-хроніки* – *співанки-хроніки* – *новини*; *голосіння* – *тужіння* – *плачі*; *біблійні колядки* – *апокрифічні колядки* – *євангельські колядки*.

3) чотири терміни: *замовляння* – *заговори* – *заклинання* – *закликання*; *безконечник* – *нескінчухи* – *надокучливі казки* – *кумулятивні казки*; *сороміцький фольклор* – *еротичний фольклор* – *порнографічний фольклор* – *неморальний фольклор*

4) п'ять термінів: *відьма* – *гадина* – *босорканя* – *гадерка* – *ворожка*

5) шість термінів і більше: *відьмар* – *характерник* – *градобур* – *хмарник* – *інклюзник* – *химородник*; *танкові пісні* – *танцювальні пісні* – *метелиці* – *гопаки* – *тропаки* – *триндички* – *чабарашки* – *шумки*; *оповідання* – *бесіди* – *розкази* – *гутірки* – *оповідки* – *оповіди* – *історії* – *притчі* – *бувальщини*; *веснянки* – *весняні пісні* – *гаївки* – *гагілки* – *гаїлки* – *маївки* – *магілки* – *гагалівки* – *ягівки* – *лаголойки* – *галя*.

За морфологічною природою іменникові синоніми та прикметникові у ТУФ розподіляються в однаковій кількості.

Крім синонімії, термінологічній системі української фольклористики властива й варіантність, тобто формальна модифікація того самого терміна (терміносполуки) без порушення тотожності значень. Одноставного трактування поняття *варіант* серед дослідників немає. Згідно з думкою В. Лейчика, *варіантність терміна* – це особлива реалізація загальної теорії варіантності, яка проявляється як у мові в цілому, так і в деяких її різновидах [5, с. 73–74]. І. Кочан вважає, що *варіанти терміноодиниць* – це паралельні форми існування мовної одиниці, що мають певні відмінності на рівні фонем, морфем, наголосу тощо [3, с. 14]. О. Радченко зазначає, що *варіанти терміна* – «це тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням» [10, с. 23].

Причини, що зумовлюють появу варіантів можна об'єднати у дві групи: 1) зовнішні: контактування з іншими мовами (запозичення однієї і тієї ж мовної одиниці з різних мов, вплив мов посередників); вплив територіальних діалектів; 2) внутрішні: дія чинника аналогії, множинність структурних можливостей мовної системи й її видозміна в процесі розвитку, невідповідність форми й змісту, тенденція до економії тощо.

В ТУФ функціують такі варіанти мовних одиниць різних рівнів:

1) фонетичні варіанти – це такі різновиди, що не порушують принципу тотожності його терміноствірної структури, лексичного й граматичного значень: *ладкання* – *латкання*; *Маланка* – *Меланка*; *гагілки* – *магілки*.

2) морфологічні варіанти – видозміна торкається морфемної структури терміна за умови спільності кореня, лексичного та граматичного значень [11, с. 75]: *етномузикозавство* – *етномузикологія*; *хрестинні пісні* – *хрестильні пісні*; *заробітчанські пісні* – *робітничі пісні*; *ритуал «перепій»* – *ритуал «пропій»*.

3) морфолого-синтаксичні варіанти (вживання повної і короткої форми терміна), які утворюються внаслідок різних скорочень, зокрема аббревіатури: *усна народна творчість – УНТ*. Такий вид синонімії пояснюється прагненням кондесованості, короткості терміна, як особливого виду мовного знака.

4) словотвірні варіанти:

а) суфіксального типу: *вовкулаки – вовкуни, ініціаційна казка – ініціальна казка, петрівчані пісні – петрівчанські пісні, частівки – частушки*.

б) з наявністю і відсутністю префікса: *звеличання – величання*.

Окремі дослідники, зокрема Л. Дідківська та Л. Родіна вважають ряди спільнокореневих дериватів, які належать до однієї частини мови й оформлені різнозвучними афіксами з однаковим, спільним словотвірним значенням, словотвірними синонімами.

Уважаємо, що основною причиною появи варіантних термінів у ТУФ є вплив територіальних діалектів.

Отже, незважаючи на небажаність термінологічної синонімії, у терміносистемі української фольклористики виявляємо її на різних рівнях – лексичному, синтаксичному, словотвірному; на рівні однокомпонентних термінів, терміносполучень та аббревіатур. Синонімію термінів не варто трактувати як негативне явище, бо інколи вона сприяє найточнішому вираженню думки. Фахова лексика фольклору багата і різноманітна, засвідчена в спеціальних лексикографічних працях з фольклору, де поряд з науковою термінологією ужито і народну.

1. Булаховський Л. А. *Нариси загального мовознавства* / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1995. – 247 с. 2. Даниленко В. П. *Русская терминология : Опыт лингвистического описания* / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977 – 246 с. 3. Кочан І. М. *Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами* / І. Кочан // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології*. – 2008. – № 620. – С. 14–19. 4. Кочан І. М. *Синонімія у термінології* / І. Кочан // *Мовознавство*. – 1992. – № 3. – С. 32–34. 5. Лейчик В. М. *Терминоведение : предмет, методи, структура* / В. М. Лейчик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с. 6. Михайленко Т. *Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології* / Т. Михайленко // *Українське мовознавство*. – 2003. – № 25. – С. 24. 7. Михайлова Т. В. *Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: Автореф. дис. ...канд. філол. наук*. – Х., 2002. – 20 с. 8. Молодець В. Н. *Некоторые проблемы терминологической синонимии* / В. Н. Молодець // *Термин и слово*. – Горький, 1983. – С. 11–21. 9. Панько Т. І. *Українське термінознавство : підруч. [для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл.]* / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с. 10. Радченко О. І. *Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. ... канд. філол. наук* / О. І. Радченко. – Х., 2000. – 203 с. 11. Романова О. О. *Варіантність в українській швацькій термінології* / О. О. Романова // *Вісник Черкас. ун-ту. Серія : Філологічні науки*. – 2012. – № 27 (240). – С. 73–76. 12. Турчин В. В. *Прагматика наукового терміна : [монографія]* / В. В. Турчин. – Івано-Франківськ : Факел, 2004. – 226 с.